

'העיקרון המשפטי' החבוי בניסוח המשנה - חלק א

א. הצעה לטיפולוגיה של ה'כללים'

ניתן ליצור מפת 'כללים' ו'עקרונות' ממויינת על פי ה'מפתחות' הבאים :

(1) רמת ה'מופשטות' וה'הכללה' של הכלל.

(2) כללים תנאיים וכללים אמוראיים.

(3) תחום היישום של הכלל : ממון, איסור והיתר, וכו'.

(4) כללים שלהם מקור מדרשי מפורש, ואחרים.

(5) כללים מוסכמים וכללים במחלוקת.

(6) האופי של הכלל.

דוגמה 1: כלל בעל אופי פילוסופי/מדעי

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף עח עמוד א

מתני'. היתה עומדת ברשות הרבים וזרקו לה, קרוב לה - מגורשת, קרוב לו - אינה מגורשת, מחצה על מחצה - מגורשת ואינה מגורשת. וכן לענין קדושין. וכן לענין החוב, אמר לו בעל חובו זרוק לי חובי וזרקו לו, קרוב למלוה - זכה המלוה, קרוב ללוה - הלוה חייב, מחצה על מחצה - שניהם יחלוקו.

גמ'. היכי דמי קרוב לה, והיכי דמי קרוב לו? אמר רב: ארבע אמות שלה - זהו קרוב לה, ארבע אמות שלו - זהו קרוב לו. היכי דמי מחצה על מחצה? אמר ר' שמואל בר רב יצחק: כגון שהיו שניהן עומדין בארבע אמות. וליחזי הי מינייהו קדים? וכי תימא דאתו תרוייהו בהדי הדדי, והא אי אפשר לצמצם! אלא אמר רב כהנא: הכא בחי אמות מצומצמות עסקינן

משנה מסכת בכורות פרק ב משנה ו

רחל שלא בכרה וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהן כאחד, רבי יוסי הגלילי אומר: שניהם לכהן, שנאמר (שמות י"ג): "הזכרים לה". וחכמים אומרים: אי אפשר, אלא אחד לו ואחד לכהן. רבי טרפון אומר: הכהן בורר לו את היפה. רבי עקיבא אומר: משמנים ביניהן והשני ירעה עד שישתאב וחייב במתנות. ר' יוסי פוטר. מת אחד מהן, רבי טרפון אומר: יחלוקו. רבי עקיבא אומר: המוציא מחברו עליו הראיה, זכר ונקבה אין כאן, לכהן כלום:

באנציקלופדיה התלמודית (כרך א, ערך: 'אי אפשר לצמצם', טור תפו) מוגדר הכלל כך: "אי אפשר לצמצם שני דברים הבאים כאחד, או שני דברים השווים במידה, אי אפשר לכין שיבואו בדיוק בזמן אחד ממש, או שיהיו שווים במדתם בדיוק מוחלט".

בלשון פילוסופית, הכלל 'אי אפשר לצמצם' טוען לחוסר יכולת לוודא מציאות של שני תרחישים שקורים בו זמנית. או שאין מלכתחילה מציאות כזו או שלא ניתן לבררה. זוהי טענה שאופיה נתפס כפילוסופי/מדעי אבל חז"ל עושים בה שימוש משפטי קונקרטי.

דוגמה 2: כללי החזקות

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף סג עמוד ב

מתני'. קדשתי את בתי ואיני יודע למי קידשתיה, ובא אחד ואמר אני קידשתיה - נאמן. זה אמר אני קידשתיה, וזה אמר אני קידשתיה - שניהם נותנים גט, ואם רצו - אחד נותן גט ואחד כונס. **גמ'.** אמר רב: נאמן ליתן גט ואין נאמן לכנוס: נאמן ליתן גט, אין אדם חוטא ולא לו; ואין נאמן לכנוס, אימא יצרו תוקפו. רב אסי אמר: אף נאמן לכנוס. ומודה רב אסי, באומרת נתקדשתי ואיני יודעת למי נתקדשתי, ובא אחד ואמר קידשתיה - שאין נאמן לכנוס. תנן: רצו - אחד נותן גט ואחד כונס.

רב מסביר כי אדם שקידש את ביתו הקטנה אבל אינו יודע למי קידשה, ובא אחד שאמר 'אני קידשתיה', נאמן לתת גט אבל לא נאמן לקחתה לאשה. הגמרא (או רב עצמו) מסבירים: "נאמן ליתן גט, **אין אדם חוטא ולא לו**".

באנציקלופדיה התלמודית (כרך א, ערך: 'אין אדם חוטא ולא לו', טור תקלו) מגדירים כלל זה כך: "אין אדם חוטא ולא לו. אין אדם עשוי לחטוא בשביל הנאתם של אחרים, **חזקה** זו הבנויה על יסוד תכונות נפש של האדם, נאמרה ביחס לחטא במעשה ובדיבור". בלשון האנציקלופדיה התלמודית, כלל זה בעל האופי **הפסיכולוגי**, הוא כלל משפטי לכל דבר. הכלל שייך לקבוצה גדולה מאוד של כללים המוגדרים בלשון חכמים **כחזקה**. "**חזקה**" (מלשון אחיזה, כמו "ועודך מחזיק בם", שמות ט, ב), הינה ראייה והוכחה על מצבו או דינו של גוף או דבר מסוים, על יסוד מה שהיה בעבר או הקיים בהווה, או על יסוד טבעו ותכונתו של אדם", (אצ"ת, ערך 'חזקה', כרך יג, עמודה תנג).

כך אנו מוצאים במסגרת כללי החזקה, גם את הכללים הבאים לדוגמה:

- (1): 'אדם קרוב אצל עצמו'.
- (2): 'אין אדם מוציא דבריו לבטלה'.
- (3): 'אין אדם מעיד על עצמו'.
- (4): 'אין הולכים בממון אחר הרוב'.
- (5): 'אין חבין לאדם שלא בפניו'.
- (6): 'אין דוחין נפש מפני נפש'.

דוגמה 3: כלל בעל אופי פסיכולוגי

תלמוד בבלי מסכת נזיר דף ט עמוד א

מתני'. הריני נזיר מן הגרורות ומן הדבילה - בש"א: נזיר, ובה"א: אינו נזיר. אמר רבי יהודה: אף כשאמרו ב"ש, לא אמרו אלא באומר הרי הן עלי קרבן.

גמ'. הריני נזיר מן הגרורות ומן הדבילה - ב"ש אומרים: נזיר. ואמאי? +במדבר ו+ מכל אשר יעשה מגפן היין אמר רחמנא! ב"ש סברי לה כר"מ, דאמר: אין אדם מוציא דבריו לבטלה; וב"ה סברי לה כרבי יוסי, דאמר: בגמר דבריו אדם נתפס, והאי נדר ופתחו עמו הוא. ובית שמאי נמי, נדר ופתחו עמו הוא! אלא, ב"ש סברי לה כרבי מאיר, דאמר: אין אדם מוציא דבריו לבטלה, וכיון דאמר הריני נזיר הוה ליה נזיר, כי קאמר מן הגרורות ומן הדבילה לאיתשולי הוא דקאתי, וב"ש לטעמייהו, דאמרי: אין שאלה בהקדש, וכיון דאין שאלה בהקדש, אין שאלה בנזירות; ובית הלל סברי כר"ש, דתנן: ור"ש פוטר, שלא התנדב כדרך המתנדבים.